

Gregor, Alois

O diferenčním slovníku slovensko-českém

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1958, vol. 7, iss. A6, pp. [119]-122

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101454>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DISKUSE

ALOIS GREGOR

O DIFERENČNÍM SLOVNÍKU SLOVENSKO-ČESKÉM

1. Diferenční slovník může vzniknouti toliko tam, kde jde o jazyky si podobné. Lze o něm mluvití teprve tehdy, když se podrobným srovnáním mezi nimi zjistí nejprve lexikální shody a pak dalším zkoumáním jednou větš, po druhé menší rozdíly. Na tomto principu se zakládají diferenční slovníky jednotlivých jazyků slovanských, germánských, románských a j., z této zásady vyplývá i možnost diferenčního slovníku slovensko-českého. Je ovšem třeba přiznat, že zde problematika takového slovníku je daleko složitější nežli u jiných jazyků slovanských, neboť o tom není sporu a jazykověda to obecně uznává, že slovenština a čeština jsou si tak příbuzné, tak blízké, že se podobný příklad najde jinde velmi zřídka. To znamená potom v praxi, že se častokrát rozhodujeme pouze těžce, které slovo je Čechům sdostatek známé a zcela srozumitelné a které nikoli, který výraz smíme vypustiti bez obav, že tím nenastane nějaká potíž při vzájemném dorozumívání.

2. Druhý princip, k němuž musíme nezbytně přihlédnout při sestavování každého diferenčního slovníku, a tedy i slovensko-českého, bylo by možno vyložití zhruba tak, že slovník je tím lepší a dokonalejší, čím lépe a důkladněji jeho autor zná slovní zásobu obou srovnávaných jazyků. Konkrétně řečeno, rusko-ukrajinský, slovensko-český a jiné diferenční slovníky budou jen tehdy hodnotné a snesou nejpřísnější měřítko, budou-li jejich autoři v našem případě dobrými a spolehlivými znalci ruštiny, ukrajinštiny, slovenštiny a češtiny. Znalost toliko jednoho jazyka — i sebevětší — podle mého soudu naprosto nestačí. Proto by myslím stálo důkladně za uváženou, zda by se neměly pouštět do sestavování diferenčních slovníků raději kolektivně nežli jednotlivci.

3. Připustíme-li tedy možnost, že diferenční slovník příbuzných jazyků je možný, nabízí se otázka, zda je také někomu prospěšný a zda velká práce naň vynaložená není konec konců zbytečná. Není trvám sporu o to, že by takový diferenční slovník byl vskutku užitečný a že by konal platné služby netoliko linguistům, nýbrž i široké obci zájemců.

Ukažme si jeho potřebu názorně na diferenčním slovníku slovensko-českém. Tento slovník by přišel především vhod českým školám všech stupňů, neboť jestliže kdo, tedy naši žáci, studenti a posluchači mají a musí mít opravdový zájem na tom, aby se důvěrněji seznámili se slovenskou literaturou nejen krásnou, ale do značné míry i s odbornou. Je sice pravda, že se v poslední době hojně překládá do češtiny a že by snad tato skutečnost mohla mluvití proti potřebě diferenčního slovníku, ale na druhé straně nelze popřít, že těch překladů do češtiny nebude po delší dobu mnoho z různých důvodů (na př. hospodářských). Diferenční slovník slovensko-český by jistě uvítali s povděkem i čeští pracovníci v nejrůznějších technických oborech. Při výměně odborníků z pracovišť slovenských do českých a naopak je bezpochyby svrchovaně potřebné, aby potíže v přesném dorozumění nebyly brzdou účinné spolupráce. (V celém rozsahu by ovšem slovník odbornou terminologií zahrnout nemohl.) Podobně i jinde v oblasti hospodářské, jakož i vědecké ukazuje se vážná potřeba diferenčního slovníku slovensko-českého, vždyť je nezbytné, aby aspoň obecněji užívané termíny byly vždy chápány jednoznačně v jejich pravém významu. Rovněž v běžném styku společenském (na př. v turistickém) narazí Čech občas na slova, jejichž smyslu se spíše dohaduje, než aby mohl s jistotou říci, že ho postihuje zcela náležitě. Tak na př. několikrát se mne ptali cestující ve vlaku, co znamená slovo *premlávka* v úředním železničním řádě; bylo Čechům prostě neznámé. Ještě jedna věc by mluvila pro diferenční slovník slovensko-český, i když není tak důležitá jako důvody již dříve vzpomenuté. Rádi a zhusta by k diferenčnímu slovníku sahali posluchači rozmanitých národopisných slavností, besed a estrád u nás, neboť na jejich programu bývají též písně slovenské. UVítali by ho vděčně i posluchači i pořadatelé. Ústní slovesnost má býtí přece reprodukována věrně a spolehlivě podle originálu, nikoli skresleně, jak se to někdy stává jen proto, že se některým slovenským slovům a rčením doboře nerozumí. Domnívám se také, že posluchači Československého rozhlasu, zejména stanice Praha II, měli by zájem o pomůcku, která by jim usnadňovala porozumění slovenskému hlášení. Vždyť tu běží nezfídka o výrazy málo známé, jako jsou na př. *hydina*, *klínec*, *lichva* (= dobytek)

pečeňa, úžera a j. Konečně také překladatelé ze slovenštiny volají dnes po diferenčním slovníku slovensko-českém, jak o tom svědčí na př. krátká noticka, která vyšla před časem v Lite-rárních novinách. Překlad Hečkovy práce *Drevená dedina* (v prvním vydání), který má ně- které nedostatky, snad by mluvil nepřímou pro tento požadavek.

4. Někdy se tvrdívá, že diferenční slovník slovensko-český je zbytečný, protože běží o jazyky nadmíru si blízké. To je sice pravda, ale ne celá. V obou jazycích je velké množství stejných slov, někdy jen málo hláskově obměněných, naproti tomu však se vyskytají ve slovenštině výrazy, které v češtině vůbec nejsou doloženy nebo mají význam tu více, tu méně odlišný.

Zde upozorňují hlavně na homonyma ve slovenštině i češtině, která jsou příčinou nedoroz- umění někdy jen spíše žertovných, jindy však dosti nemilých. Zaznamenávám několik homonym: slc. *kmín* = zloděj, šejdír, č. = rostlina; slc. *kúrit* = topiti, č. = kouřiti (z dýmky a p.); slc. *sklep* = obchod, č. = podzemní místnost na úschovu věcí atp. Tak na př. český turista na Slovensku se z počátku rozpakuje, má-li jít do sklepa pro sýr, pro chléb a p., ale nakonec pochopí, oč vlastně jde. Hůře je tomu, když se čeští čtenáři dovídají ve slovenských novinách o *nebohém* člověku, který má mnoho těžkých hříchů na svědomí, a hněvají se na slovenského žurnalistu jen potud, pokud si nezjistí, že tu běží o nedorozumění. Pisatel onoho zločince nelitoval, nýbrž prostě jen o něm konstatoval, že již zemřel.

5. V češtině se již po léta citila potřeba diferenčního slovníku slovensko-českého, protože naši četní slovakořilové (Rud. Pokorný, Karel Kálal a j.) odedávna toužili po nejtěšnějším sblížení česko-slovenském, zejména na poli kulturním.

První pomůckou tohoto druhu, *Slovník slovensko-český a česko-slovenský*, sestavili Karel Kálal (Čech) a Karol Salva (Slovák) a vydali v Ružomberku 1896. V předmluvě uvádějí především důvody, proč knihu vydávají: „Čte-li Čech knihu slovenskou, naskytá se mu tu a tam slovo neznámé; také Slovákovi při čtení knihy české. I sestavili jsme proto slovník, který obsahuje takováto rozdílná slova, tedy slovník rozdílných slov čili diferenčníalní.“ Část slovensko-českou vypracoval prof. Jar. Vlček, česko-slovenská byla sestavena podle *Slovníku Kottova*. Slovník měl účel toliko praktický, a proto byla pojata do něho toliko živá slova a pominuta „slova zapomenutá neb navržena, ale neujmutá“ (str. 4). Poté bylo v předmluvě podáno stručné poučení o vyslovování slovenských hlásek. Na konci *Slovníku* byly připojeny skloňovači a časovací tabulky. Kniha splnila ve své době plně vytčený úkol, ale dnešním zvýšeným požadavkům již nevyhovuje. Po převratě v r. 1918 pořídili podobné slovníky nejprve Fr. Frýdecký (Čech) a Peter Kompiš (Slovák) s názvem: *Přiručný slovník česko-slovenský a slovensko-český* (Praha 1919) jako doplněk *Slovenské mluvnice* Kamila Suchého se zcela stručnými poznámkami o výslovnosti a pravopisu. V slovensko- české části jsou uvedena vedle výrazů z živé řeči hesla z pramenů knižních, převážně beletristick- ých (Čajak, Kukučín, Tajovský, Timrava a j.). Na rozdíl od *Slovníku Kálalova* a *Salvova* vypustili autoři slova dialektická, „pokud pro poslání této praktické příručky neměla důležitosti“ (str. 4). Pro „úrad, pracovnu, školu“ sestavil *Slovník slovensko-český* (diferen- ciální) Jos. Štef. Kubín (Praha 1920), vycházejí z předpokladu, že se znalost slovenštiny má státí „neodbytným přívlastkem každého uvědomělého našince“ (str. 1) a že *Slovník Kálalův—Salvův* je vzácný. Výklady o výslovnosti jsou tu opravdu jen zcela minimální. Praktického rázu je *Malý slovensko-český slovníček* od Jos. Bradáče (Praha, bez udání roku) se stručným úvodem o výslovnosti a pravopise. Potřebě převážně praktické je určen i *Diferenciální slovník česko-slovenský* od Vl. Šedivého (prof. Čecha působícího na Slovensku) „s krátkou konverzáciou a prehľadom slovenskej mluvnice“ (Unie, Praha—Prešov, 1937).

Zvláštní a významné místo mezi slovníky usilujícími o sblížení Čechů a Slováků v oblasti kulturní má znamenitý *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*, jež zpracoval syn Karla Kálala Miroslav, profesor v Banské Bystrici (B. Bystrica 1925). Tento nadmíru rozsáhlý slovník má (mimo obširnou *Praktickou srovnávací mluvnici česko-slovenskou*) přes tisíc stran a chce být podle autorových slov slovníkem diferenčním, ve skutečnosti však obsahuje takové bohatství slov ze spisovné slovenštiny i z nářečí, že dodnes ho lze považovati za nejrozsáhlejší slovenský slovník vůbec (ne diferenční), který tím, že k slovenským heslům přidává po každé české ekvivalenty, koná neocenitelné služby netoliko po praktické stránce, ale i jazykověd- ným odborníkům slovenským i českým. Praktickou cenu *Slovníku* značně zvyšuje český ukazatel, pečlivě sestavený a neobyčejně bohatý to seznam českých slov, u nichž jsou uvedeny příslušné slovenské výrazy ve slovníku.

Mimo tyto práce svrchu uvedené objevují se slovníčky, zpravidla ne zcela vyhovující, v edicích některých slovenských autorů, které vyšly v českých zemích, na př. v Topičově Sbírce souvislé čtyři školní, v Laichterově knižnici Světla, ve sbírce Pramen (u St. Kočího v Brně za redakce Al. Gregora a Jos. Kozlovského), ve Světové knihovně, a na Slo- vensku v Čítaní studující mládeže slovenskej, v Hviezdoslavově knižnici a jinde a jinde ještě.

Na tomto místě sluší připomenouti i *Průruční slovník diferenciální a synonymický*, který sestavil Ján K. Garaj a vydal jako XIV. svazek uvedené již sbírky Čítanie študujúcej mládeže slovenskej (Martin 1937). V podstatě tu shrnul autor do té doby vyšlé diferenciální slovníčky u jednotlivých svazků Čítaní, ale způsob, kterým to učinil, vzbudil oprávněné námítky Lud. Nováka, který podrobil *Průruční slovník* přímo zdrcující kritice ve sborníku *Linguistica slovacca I—II, Bratislava 1939—1940* (str. 386—394) a předtím v studii *Omyl v československé lexikografii školské* (SaS 4, 1938, 61—63). Za největší nedostatek při tomto slovníku s principiálního stanoviska nutno považovati to, že se autor pokusil spojití vjedno slovník diferenciální a synonymický. Jestliže při diferencním slovníku je potřebné stále a stále omezovat výrazy, u synonymických je naopak třeba rozsah co nejvíce zvětšovat. Je to tedy nepřekonatelné skřížení dvou principů, principu diferencie a principu synonymity. Nelze se dobře smířiti ani s tím, že Garaj nepřidal ke svému *Průr. slovníku* alespoň stručné výklady orthoepické (na př. o hláskách I, ä), o výslovnosti slabik de, te, ne, o výslovnosti typu *ten, onen* atd.

Uvědomíme-li si souhrnně, že dosavadní diferenciální slovníky jsou jednak příliš neúplné—jednak již v lecčems zastaralé, je třeba s upřímným povděkem přijmouti zprávu, že nový, rozsáhlý diferenciální slovník slovensko-český chystá Václav Polák s kolektivem.

6. Jiná zásadní a velmi důležitá otázka je, co má diferenciální slovník slovensko-český obsahovat.

a) Především tu mají býti zaznamenána slova od češtiny odlišná, která se vyskytují v krásném slovenském písemnictví počínajíc štúrovi. U některých spisovatelů bude nepochybně obtíž, co z nich do slovníku přijmouti a co vypustiti. Tak na př. v Hviezdoslavových básních lze naléztí tolik výrazů nářečních (oravismů) a tolik poetismů, že nebude věru možné zachytiti je všechny, nemá-li slovník nabýti velkých rozměrů (srov. na př. *bydla, dôtka // dotyk, spln, váb, zvonot* . . .). Podobně tomu bude, i když v míře menší, u Vajanského, u něhož je též patrný vliv ruštiny (srov. na př. *struja, terem, znat* = šlechta . . .). Domnívám se, že alespoň k Hviezdoslavovi bude nutno sestaviti slovník zvláštní. Sestavovatelé diferenciálního slovníku slovensko-českého budou asi též na rozpacích, co převzítí a vynechati z Kukučínova románu *Dom v stráni*. Zde je totiž řada výrazů srbocharvátských (*težak, težaká* . . .), které u jiných slovenských autorů nejsou dosvědčeny.

b) Stojí rovněž za uváženo, do jaké míry lze zahrnouti do diferenciálního slovníku slovensko-českého výrazy dialektické. Principiálně bylo by snad možné nepřihlížeti k nim vůbec, ale na druhé straně nelze nijak přehlédnouti skutečnost, že mnohá slova nářeční v posledních letech víc a více přecházejí do slovní zásoby spisovné a že tu po čase nabývají práva domovského, zejména zásadou některých jazykovědných theoretiků i spisovatelů, kteří z obavy, aby neutrpěla čistota slovenštiny bohemismy a výpůjčkami z jiných jazyků, důrazně doporučují místo nich dialektismy.

Uvedu jako typický příklad alespoň jednoho z nich, Jána Mihála. Slovo, které se ne-shoduje ve spis. slovenštině s nářečím v Horehroni, je mu při nejmenším podezřelé a mělo by býti nahrazeno nářečním, podle něho daleko správnějším. Jeho přísné kritice neušel na př. ani Fr. Hečko, o němž napsal stať *O jazykových prostriedkoch Františka Hečka* (Jazykovědné štúdie I. Spisovný jazyk, Bratislava 1956). Hečko prý špatně užívá na př. slovo *spálenisko m. pohorenisko, sklopit oči m. schlopit oči* atp. Taková slova a jiná Mihálem i jinými slovenskými puristy doporučovaná, která nežrídka většina Slováků nezná, nemohou býti ovšem ani v diferencním slovníku slovensko-českém.

Podobná záplava nových slov dialektického původu — zhusta tu jde ovšem i o dialektismy — najde se i v nových překladech z ruštiny, z francouzštiny, z němčiny a z jiných jazyků (na př. u Zory Jesenské, v překladu *Vandrovnické roky Wilhelma Meistersa* od Julie Majekové a j.) Recensentka překladu Majekové Matilda Hayeková (Slov. reč XXII/1957, 187) správně zdůrazňuje, že „v autorskej reči nie je vhodné používať nářečné tvary“, a preto po zásluze odmítá slovo *mítorný* (život), *marivo* a j.

c) Bedlivé úvahy zasluhuje i to, které výrazy čistě odborné mají býti převzaty do diferenciálního slovníku slovensko-českého. Je známo, že se odborná slovenská terminologie značně odchýlila od názvosloví českého; k tomu sluší poznamenati, že běží tu namnoze o výrazy ryze odborné, kterým ani Slovák, nepracuje-li zrovna v tomto oboru, dobře nerozumí. Nelze tu tedy mluvití o slovech obecně užívaných, a proto by neměla býti v takových diferencních slovnících, které jsou zaměřeny na širokou obec čtenářů. Srov. na př. některá jména povolání, která uvádí ve svém článku *Mená povolania* Ján Horecký (Slovenské odborné názvoslovie V/1957, 161—166: *autoklavár, popolár, skryvkár* a p.).

d) V diferencním slovníku slovensko-českém mají býti zachycena také příslovce, některé předložky a spojky. Srov. na př. adverbia *azda, tobôž, tuná, voslep* . . ., předložky *popri, spomedzi* . . ., spojky *hoci, ako* . . . Obzvláštní pozornosti je třeba dbáti při homonymech typu *skoro* (č. = brzo, časné), *celkom* (č. = úplně, docela) a pod.

e) V diferenčním slovníku by měla být uvedena i slova, která jsou dnes již zastaralá, ale která těsně souvisí se skutečnostmi někdejšího života slovenského v dobách habsburské monarchie.

Tak na př. český čtenář se neobejde bez výkladu slov, jako jsou na př. *ablegát, fiškal, sedria, slůžny, stolica* a p. (z řeči právní a administrativní), *mendík* (z prostředí církevního) atp. Ba jdu ještě dále. Přimlouvám se za obsírnější věcný výklad některých hesel, i když úměrný rozsahu slovníku, protože dosavadní *Slovenský náučný slovník* vyhovuje dnes málo. Domnívám se, že by v diferenčním slovníku slovensko-českém měla být i jiná slova zastaralá, ale kdysi velmi oblíbená, která v *Pravidlech slov. pravopisu* z r. 1953 nejsou, jako na př. *apo, kišasonka, polgárka* (na př. u Rázuse) a j.

f) Do diferenčního slovníku slovensko-českého měla by být zařazena vedle základních významů též ustálená a pro slovenštinu nadmiru typická rčení, jako na př. *zmizol ani gáfor* (č. = jako duch, náhle), *mechom udretý* (č. = přihlouplý), *vlasy stoja dupkom* (č. = ježí se), *je v pomykove* (= je v úzkých) atd.

7. Slova v diferenčním slovníku by měla být uváděna v pravopisné podobě, jak ji uzákonilo poslední vydání úředních *Pravidel slovenského pravopisu* z r. 1953. Nezapírám, že nastanou asi potíže při hledání některých hesel, jako na př. u slov typu *zošit, zoznam* ap., které by čeští čtenáři hledali spíše podle českého pravopisného usu u předpony *so*.

8. Pokud jde o mluvnickou charakteristiku heslových slov, mohla by se uvádět v té míře, jako v *Přiručném slovníku jaz. čes.* U podstat. jmen by měl být uveden zpravidla aspoň rod (u typu *kúpel* m.; *retaz* f.) a genitiv sg., u sloves 1. os. sg. a 3. os. pl. a pod. Že je pro pochopení souvislosti důležité znát vedle inf. též praesens, lze vidět na př. názorně u sloves typu *pratati sa: pracem sa, brechat: brešem, klat: kolem* ap.

9. Dosavadní diferenční slovníky slovensko-české připojují tu kratší, tu delší úvody (ev. doslovy), které obsahují výklady o výslovnosti slovenských hlásek v češtině neobvyklých (ä, ö, f, l, I a j.), někdy též vzory skloňovací a časovací. S tímto postupem lze plně souhlasiti; zejména výklady o výslovnosti a o pravopise by neměly nikdy chybět.

10. Z toho, co jsem pověděl shora, namnoze jen náznakově, vyplývá, že o obsahu a o metodickém postupu při diferenčním slovníku vůbec a při diferenčním slovníku česko-slovenském zvlášť mohou být mínění různá. Proto můj článek chce dát především podnět k žádoucí diskusi.